siyondur. Bu mektuplar, Abdullah Kennûn'un tahkikiyle, *Resâʾil Saʿdiyye* adı altında hükümdar mektuplarına dair bir başka koleksiyon içerisinde yayımlanmıştır (Tıtvân 1954). Fiştâlî'nin arkadaşı olup kendisiyle mektuplaşmış bulunan Makkarî onun *Taḳdîmü'l-imâm* adlı bir eserinden de söz etmektedir (*Ravżatü'l-âs*, s. 126).

BİBLİYOGRAFYA :

Abdülazîz el-Fiştâlî, *Menâhilü'ṣ-ṣafâ* (nşr. Abdülkerîm Küreyyim), Rabat 1972, nâşirin mukaddimesi, s. 1-24; İbnü'l-Kādî, *Dürretü'l-ḥicâl*, III, 129-130; a.mlf., *el-Münteḳa'l-maḳṣûr* (nşr. Muhammed Rezzûk), Rabat 1986, I, 34-39; Makkarî, *Nefḥu'ṭ-ṭîb*, V, 22-29; VI, 49-59; VII, 68, 81-82; a.mlf., *Ravżatü'l-âs* (nşr. Abdülvehhâb b. Mansûr), Rabat 1383/1964, s. 31, 70, 112-163; a.mlf., *Fetḥu'l-müteʿâl*, Haydarâbâd 1334/1915, s. 241-245; Hafâcî, *Reyḥânetü'l-elibbâ*, I, 365-366; İbn Ma'sûm, *Sülâfetü'l-ʿaṣr*, Kahire 1324/1906, s. 582-589; Muhammed el-İfrenî, *Nüzhetü'l-ḥâdî* (nşr. O. Houdas), Paris 1888, s. 152-157; Kādirî, *Neşrü'l-meşânî*, I, 102, 241-248; Selâvî, *Kitâbü'l-İstiḳṣâ*, V, 116-117, 136-143; Muhammed el-Beşîr el-Ezherî, *el-Yevâḳītü'ṣ-ṣemîne*, Kahire 1325/1908, s. 222-224; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, I, 298; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 680; Abdullah Kennûn, *Resâʾil Saʿdiyye*, Tıtvân 1954, s. 237; a.mlf., *en-Nübûġu'l-Maġribî fi'l-edebi'l-ʿArabî*, Beyrut 1395/1975, I, 273-274; Abdüsselâm b. Abdülkādir b. Sûde, *Delîlü müʾerriḫi'l-Maġribi'l-aḳṣâ*, Dârülbeyzâ 1960-65, I, 161-162; Abbas el-Cerrârî, *Müveşşaḥât Maġribiyye*, Rabat 1973, s. 126, 154; Abbas b. İbrâhim, *el-İʿlâm*, VIII, 434-442; Muhammed Haccî, *el-Ḥareketü'l-fikriyye*, Rabat 1396/1976, I, 18, 152, 176; II, 400; Muhammed b. Tâvît, *el-Vâfî bi'l-edebi'l-ʿArabî*, Dârülbeyzâ 1404/1984, III, 681-690; Necât el-Merînî, *Şiʿru ʿAbdilʿazîz el-Fiştâlî*, Rabat 1986, s. 77-242, 420-439; E. Lévi-Provençal, "ʿAbd al-ʿAzîz b. Muḥammad", *EI²* (Fr.), I, 60.

 NECÂT EL-MERÎNÎ

FİTEN ve MELÂHİM

(الفتن و الملاحم)

Gelecekte ortaya çıkacak sosyal kargaşa, iç savaş gibi önemli olaylar ve kıyamet alâmetlerine dair haberlerle bunlara ilişkin literatürü ifade eden terim.

Fiten, sözlükte "değerli madenleri saf olup olmadıklarını tesbit etmek amacıyla ateşte eritmek" anlamındaki **fetn** (**fütûn**) kökünden türeyen **fitne** kelimesinin çoğuludur. Fitne masdar olarak "sınamak, nimet veya sıkıntı ile denemek", isim olarak "tutkunluk, sapıklık, kargaşa" mânalarında kullanılır. Kur'an'da genellikle "insanın isyan veya sabrını ölçmeye yönelik her tür ilâhî imtihan" anlamına gelen fitne kelimesinin "günah, fısk ve fücûr, inkârcılık, savaş, yangın, zelzele, kargaşa" şeklindeki mânaları zamanla daha çok yaygınlık kazanmış; özellikle hadis literatüründe bu kelime, İslâm toplumunda çeşitli dinî ve siyasî sebeplerle ortaya çıkan sosyal kargaşa, anarşi ve iç savaş gibi ümmet bütünlüğünü bozan her türlü yıkıcı faaliyeti ifade etmek için kullanılmıştır (bk. FİTNE). **Melâhim**, sözlükte "bir işi sağlam yapmak, eti kemiğinden ayırmak, birine et yedirmek" anlamındaki **lahm** kökünden türeyen **melhame** kelimesinin çoğuludur. Melhame daha çok "ağır zayiat ve bozgunla neticelenen savaş ve fitne anında çıkan büyük karışıklık; bu olayların gerçekleştiği yer" mânalarına gelmektedir (*Lisânü'l-ʿArab*, "lḥm" md.; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, "laḥm" md.; Fîrûzâbâdî, *el-Ḳāmûsü'l-muḥîṭ*, "lḥm" md.). İbn Fâris ve İbnü'l-Esîr, melhamenin "şiddetli çatışma" şeklindeki anlamının savaşta çarpışan insanların birbirine girmesi, ölenlere ait cesetlerin savaş alanında bir et yığını oluşturması gibi hususlarla ilgili olduğunu kaydederler (*Muʿcemü meḳāyîsi'l-luġa*, "lḥm" md.; *en-Nihâye*, "lḥm" md.). MacDonald ve G. van Vloten gibi müsteşrikler ise bu kelimenin İbrânîce'de "gıda, ekmek ve savaş" anlamlarına gelen **lehem** veya **mılkhama** kökleriyle ilişkili olduğunu düşünmektedirler (*İA*, VII, 659; Vloten, s. 68; krş. Y. Kucman, *Ḳāmûsü ʿİbrî-ʿArabî*, "ftn", "lḥm" md.leri). Ayrıca sözlükte "karıştırma, atın koşması ve bulunduğu yeri eşeleyip karıştırması" mânasındaki Habeşçe asıllı **herc** kelimesinin de (*Lisânü'l-ʿArab*, "hrc" md.; *Ḳāmus Tercümesi*, "hrc" md.) bilhassa hadis literatüründe fiten ve melâhim mânasında, özellikle de "müslümanların birbirini öldürmesi" anlamında kullanıldığı görülmektedir (meselâ bk. İbn Mâce, "Fiten", 10). Kıyametten önce yaşanacağı belirtilen "herc günleri" hakkında hadis kaynaklarında oldukça ayrıntılı bilgi bulunmaktadır (Buhârî, "Fiten", 5; Müslim, "ʿİlim", 11, "Fiten", 18, 56, 130; Ebû Dâvûd, "Fiten", 1, 2; Tirmizî, "Fiten", 31, 59; İbn Mâce, "Fiten", 10, 14, 25-26, 33; *Müsned*, I, 439, 448; IV, 182; V, 25, 389, 445; *el-Muvaṭṭaʾ*, "Ḳurʾân", 33). Herc kelimesi bu anlamda bazı tabakat kitaplarında da kullanılmıştır (meselâ bk. İbn Sa'd, V, 162).

Kur'ân-ı Kerîm'de melâhim ve herc kelimeleri geçmemekte, ancak başka lafızlar kullanılarak gelecekte vuku bulacak olumlu veya olumsuz bazı hadiselere işaret eden (meselâ bk. Âl-i İmrân 3/186; er-Rûm 30/2-4; el-Feth 48/16, 27), kıyamet ve âhiret ahvali gibi konularda ayrıntılı bilgi veren (meselâ bk. el-A'râf 7/187; el-Hac 22/1-2; el-Müzzemmil 73/17) pek çok âyet bulunmaktadır.

Hadis kitaplarında müstakil bölüm başlığı olarak da kullanılan fiten ve melâhim terimleri yanında herc kelimesi de geniş ölçüde yer almaktadır. Ancak hadis literatüründe bu kelimelere, "İslâm toplumunda çeşitli dinî ve siyasî sebeplerle ortaya çıkan her tür sosyal kargaşa, savaş ve ölümle sonuçlanan olay, kıyametten önce zuhur etmesi beklenen alâmetler" şeklinde bir mâna yüklendiği dikkati çekmektedir. Bu kaynaklarda fiten ve melâhim kelimelerine, daha ilk dönemlerden itibaren "içtimaî ve ahlâkî çözülme" anlamı yanında "müslümanların iktidar uğruna birbirlerine karşı giriştikleri silâhlı mücadele, siyasî-içtimaî kargaşa" şeklinde bir mâna verildiğini gösteren çeşitli rivayetler bulunmaktadır (meselâ bk. Buhârî, "Fiten", 17; Tirmizî, "Fiten", 60). İlk dönem müelliflerinden Ya'kūbî, Hz. Hasan'ın Muâviye ile yaptığı anlaşmanın gerekçesini "fitnenin zuhurunu önleme" şeklinde açıklarken fitne kelimesine "siyasî ve içtimaî alanda ortaya çıkması muhtemel karışıklık" anlamını vermektedir (*Târîḫ*, II, 215). Ancak bütün hadis imamlarının söz konusu terimlere aynı mânayı verdiği söylenemez. Nitekim Buhârî ve Tirmizî, müslümanlara zarar veren ve onları Allah'ın yardımından mahrum bırakan her tür olay ve iç kargaşadan, düşmanla yapılan silâhlı mücadeleden, ayrıca kıyamete doğru vukuu beklenen alâmetlerden söz eden bütün hadisleri eserlerinde "Kitâbü'l-Fiten" başlığı altında nakletmişlerdir. Müslim ise aynı muhtevadaki hadisler için "Kitâbü'l-Fiten ve eşrâṭi's-sâʿa" başlığını kullanmıştır. İbn Mâce, eşrâtü's-sâa ve melâhim terimlerini "Fiten" ana başlığının alt başlıkları olarak kaydetmiştir. *es-Sünen*'inde fiten ve melâhim terimlerine birbirinden farklı anlamlar veren ve bunları ayrı birer başlık halinde kullanan muhaddis ise Ebû Dâvûd es-Sicistânî'dir. Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî de bu iki terime ayrı mânalar vererek yakın gelecekte vuku bulacak olaylara fitne, uzak geleceğe ait olaylara ise melâhim adını vermiştir (*et-Teẕkire*, s. 523-584). İbn Teymiyye ile onu takip ettiği anlaşılan Azîmâbâdî ise fiteni müslümanlar arasında çıkan iç savaş, kargaşa ve bozgunculuk gibi hadiseler için, melâhimi de müslümanlarla gayri müslimler arasında cereyan eden savaşlar için kul-

lanmaktadırlar (*Mecmû'u Fetâvâ,* XIII, 255; a.mlf., *Tefsîru sûreti'l-Kevser,* I, 244; *'Avnü'l-ma'bûd,* XI, 407-408).

Hadis literatüründe ve çeşitli tarih kaynaklarında geniş şekilde yer alan fiten ve melâhim haberlerinin kaynağı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Hadis külliyatının konuyla ilgili bölümlerinde, Hz. Peygamber'in kıyamete kadar zuhur edecek olan bütün fitneleri haber verdiği (Buhârî, "Fiten", 25; Müslim, "Fiten", 22-25; Tirmizî, "Fiten", 24), fitneye karışacak 300'den fazla kişinin adını, nesebini, kabilesini bildirdiği (Ebû Dâvûd, "Fiten", 1) ve ümmetinin nerelere kadar hükümran olacağına muttali kılındığı (Müslim, "Fiten", 19; Ebû Dâvûd, "Fiten", 1; *Müsned,* V, 278, 284) yolunda rivayetler yer almaktadır. Ayrıca Resûl-i Ekrem'in toplumun yaklaşan fitnelerden nasıl etkileneceğini, bu fitnelerin Medine evlerinin arasına yağmur gibi yağıp deniz dalgaları gibi yayılacağını, her tarafı gecenin karanlıkları gibi saracağını belirttiği ve her fitnenin bir öncekini aratacağını, bu yüzden hayatta olanların kabirlerdekilere gıpta edeceklerini ifade ettiği zikredilmektedir (Buhârî, "Fiten", 4, 6, 17, 23; Müslim, "Fiten", 1, 9-13, 26-28, 53-54; Ebû Dâvûd, "Fiten", 1, 2; Tirmizî, "Fiten", 27, 60). Aynı eserlerde Hz. Peygamber'in, müslümanların fitne dönemlerinde sabır ve teennî ile hareket etmeleri ve imkân nisbetinde kalabalıklardan kaçınmaları gerektiği yolundaki tavsiyelerine de dikkat çekilmektedir (Ebû Dâvûd, "Fiten", 3; İbn Mâce, "Fiten", 3, 10, 12, 24). Ebû Abdullah el-Halîmî, Kādî İyâz ve Fahreddin er-Râzî gibi âlimlerin temsil ettiği bir görüşe göre bu haberlerin kaynağı doğrudan doğruya Resûl-i Ekrem'dir (Elmalılı, II, 1090-1091). İbn Haldûn, bu tür rivayetlerin bir kısmını Hz. Peygamber'in bildirdiği gaybî haberler olarak mütalaa etmekle beraber daha çok konunun psikolojik yönüne dikkat çeker. İnsanda mevcut olan gayba dair bilgi elde etme arzusu ile geleceği merak duygusunu fıtrî bir temayül şeklinde niteleyen İbn Haldûn, bu temayülün insanlık tarihi boyunca muhtelif şekillerde tatmin edilegeldiğini belirtir (*Mukaddime,* II, 821-823).

Çeşitli kaynaklarda fiten ve melâhimle ilgili olarak yer alan rivayetlerle bazı eser adları konunun İslâm öncesine dayandığını göstermektedir. Birçok müellife göre bu haberlerin büyük bir kısmı Kâ'b el-Ahbâr, Temîm ed-Dârî ve Vehb b. Münebbih gibi yahudi veya hıristiyan iken müslüman olan kişilere dayanmaktadır (bu rivayetler ve eser adları için bk. İbn Kuteybe, s. 362; Taberî, *Târîh,* V, 393; VI, 142; Nuaym b. Hammâd, s. 18-19; Makdisî, II, 165; Kurtubî, s. 543; Makrîzî, V, 525; İbn Hacer, *Lisânü'l-mîzân,* I, 13; Sezgin, VII, 43-46, 64, 212, 314-317). Günümüzde de Batılı yazarlar dikkatleri bu noktaya çekmekte, bu tür haberlerin bir kısmının çeşitli sosyal ve psikolojik faktörlerin etkisiyle ortaya çıkmış olabileceğini vurgulamaktadır (meselâ bk. *İA,* VI, 779). Fiten ve melâhimle ilgili bazı haberlerde zamanın devamlı olarak kötüye gideceği (Buhârî, "Fiten", 5; Tirmizî, "Fiten", 25), ortaya çıkan her yeni fitnenin bir öncekini unutturacak kadar kötü olacağı (Buhârî, "Fiten", 6), karışıklık çıktıktan sonra bir daha sulh ve sükûnetin avdet etmeyeceği (Tirmizî, "Fiten", 32) şeklinde karamsar tablolar çizen rivayetler yukarıdaki görüşleri belirli ölçüde doğrulamaktadır. Ayrıca ümmetin istikbali konusunda ümit kırıcı ifadeler içeren bu tür haberlerin hem sosyal vâkıalarla, hem de geleceğe dair pek çok iyimser rivayetle uyuşmadığı görülmektedir (meselâ bk. *Müsned,* IV, 273; Buhârî, "Fiten", 25).

İstikbale dair haberler Şîa geleneğinde çok özel bir yere sahiptir. Her ne kadar çeşitli kaynaklarda Ehl-i beyt büyüklerine isnat edilen cefr ve melâhimle ilgili haberlerin aslı olmadığı kaydedilmekteyse de (M. Dervîş el-Hût, s. 372) geleceğe dair bilgilerin Ehl-i beyt'e vehbî olarak bağışlandığını savunan Şiîler'e göre, her imamın nezdinde hem bütün peygamberlerin hem de kendisinden önceki imamların sahip olduğu bilgiler bulunmaktadır (Ali Nemâzî, VI, 192-201). Şîa'nın cefr yanında gayb haberlerini öğrenmek üzere başvurduğu diğer bir kaynak da Hz. Fâtıma'ya ait olduğu ileri sürülen mushaftır. Şiî literatüründe, bu mushafın içinde kıyamete kadar yönetimde bulunacak bütün idarecilerin adlarının ve meydana gelecek olayların kayıtlı olduğu iddia edilmektedir.

İslâm âleminde genel kabul gören kanaate göre ilk fitne Hz. Osman'ın şehâdetiyle başlamış, bunu Cemel Vak'ası, Sıffîn Savaşı, Hâricî ayaklanmaları, Harre olayı, Haccâc b. Yûsuf'un Mekke'yi muhasarası ve Abdullah b. Zübeyr'in öldürülmesi gibi olaylar takip etmiştir (Taberî, *Târîh,* V, 48, 72, 482-495; VI, 174; İbn Kesîr, *el-Bidâye,* VII, 253, 285-290).

Hadis kitaplarında, fitnelerin her birine doğrudan veya dolaylı olarak işaret ettiği öne sürülen bazı rivayetler bulunmaktadır. Meselâ Hz. Ömer'in ölümüyle fitne kapısının açılacağını (Buhârî, "Menâkıb", 25) ve Hz. Osman'a, kendisine giydirilecek olan hilâfet gömleğini zalimlerin keyfi için çıkarmaması gerektiği yolunda Resûl-i Ekrem'in tavsiyeleri bulunduğunu (Tirmizî, "Menâkıb", 18) belirten rivayetlerin Osman dönemindeki fitnelere işaret ettiği kabul edilir. Hav'eb köpeklerinin Hz. Âişe'ye havlayacağını (*Müsned,* VI, 52, 97) ve Hz. Peygamber'in Zübeyr b. Avvâm'a, "Eğer Ali ile savaşırsan ona zulmetmiş olursun" dediğini bildiren rivayetlerin (Süyûtî, II, 233) Cemel Vak'ası'na; yine Resûl-i Ekrem'in Ammâr'a, "Seni âsi bir topluluk öldürecek" (Müslim, "Fiten", 72-73) şeklinde hitap ettiğini bildiren rivayetle, "Davaları bir olan iki büyük topluluk savaşmadıkça kıyamet kopmaz" (Müslim, "Fiten", 17) şeklindeki beyanının Sıffîn Savaşı'na işaret ettiği şeklinde görüşler vardır. Bunlardan başka, fiten hadisleri çerçevesine giren rivayetlerde Hz. Peygamber'in Hâricî isyanlarını, Kerbelâ olayını vb. hususları haber verdiği ileri sürülür (meselâ bk. Buhârî, "Menâkıb", 25; Müslim, "Zekât", 158-160; *Müsned,* III, 265, 342; IV, 294; örnek olarak zikredilen bu rivayetlerle ilgili tenkit ve değerlendirmeler için bk. İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünne,* VI, 259; Zehebî, IV, 200; Ali el-Kārî, *el-Masnû',* s. 211-212).

Çeşitli kaynaklarda yer alan fiten ve melâhime dair haberleri gayb ile ilgili rivayetler arasında değerlendirmek gerekir. Ayrıca bu rivayetlerin, özellikle Hz. Osman'ın şehid edilmesinden sonra ortaya çıkan iktidar mücadeleleri sırasında farklı tavırlar sergileyen gruplar tarafından güçlü bir savunma aracı olarak kullanıldığı, olaylara kendi tercihleri doğrultusunda yön vermek isteyen zümrelerin, kendilerince benimsenen tavrın Hz. Peygamber tarafından da onaylanan bir yöntem olduğunu belirtmek amacıyla bu tür rivayetlere başvurdukları gerçeği de gözden uzak tutulmamalıdır.

Fiten ve melâhim haberlerinin bir kısmının kıyamete yakın vuku bulacağı bildirilen hususlarla ilgili olduğu bilinmektedir. Kıyamet alâmetleri (eşrât-ı sâat) olarak anılan bu olaylar henüz gerçekleşmediğinden bunlara dair haberlerin metin yönünden değil isnad açısından ele alınması gerekmektedir. Bu arada uzak geleceğe ait haberlerin büyük bir kısmının, ilk fitne döneminde meydana gelen olayların müminler üzerinde uyan-

dırdığı ümitsizlik duygularını yansıttığı da görülmektedir. Bu tür rivayetlerde kötülüklerin toplumda giderek yaygınlaşması hususu kaderin bir sonucu olarak gösterilmekte, müslümanlar için çok karamsar bir istikbal öngörülmektedir. Halbuki bu anlayış, İslâm'ın geleceğin parlak olacağını haber veren nasları ile çeliştiği gibi tarihî realiteye de uymamaktadır (Çelebi, s. 149-152).

Hz. Peygamber'in gelecekte vuku bulacak bütün fitne ve şerleri teker teker haber verdiği, dünyanın onun önüne konulup ileride gerçekleşecek her türlü olayın kendisine gösterildiği şeklindeki rivayetler hem Kur'an ve Sünnet'in ruhuna hem de vâkıaya ters düşmektedir. Zira Kur'ân-ı Kerîm'de gaybı bilmenin, zaman ve mekân kaydı olmaksızın küçük büyük, gizli âşikâr her şeye, her hadiseye vâkıf bulunan Allah'a mahsus olduğu, göklerin ve yerin gaybının yalnızca O'nun tarafından bilindiği, gayb anahtarlarının O'nun nezdinde bulunduğu bildirilmektedir (el-En'âm 6/59; Yûnus 10/20; Hûd 11/123; en-Nahl 16/77; en-Neml 27/65; ayrıca bk. **GAYB**). Bunun yanında yine Kur'an'da Allah'ın, resullerinden dilediğine gaybdan haber vereceği hususu da yer almaktadır (Âl-i İmrân 3/179; el-Cin 72/26-27). Buna göre peygamberlerden bazıları zaman zaman vahye dayalı gaybî haberler almışsa da bunun, bütün hayat safhalarını içine alacak şekilde genelleştirilemeyecek özel ve istisnaî bir durum olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Gayb konusunda Kur'an'da hâkim olan genel ilke göz önüne alındığı takdirde her türlü gaybî bilginin mutlak mânada Allah'a mahsus olduğu ortaya çıkar. Peygamberler ve melekler de dahil olmak üzere hiçbir mahlûkun kendi imkânlarıyla gaybdan haber vermesi mümkün değildir (bk. Hûd 11/31; Lokmân 31/34; el-Ahkāf 46/9). Siyer ve hadis kitaplarında yer alan bazı bilgiler içinde Hz. Peygamber'in gayba vâkıf olmadığını gösteren örnekler bulmak mümkündür. Meselâ Hz. Âişe, "Peygamber'in gelecekte olacak şeyleri bildiğini iddia eden kimse Allah'a iftira etmiş olur" (Müslim, "Îmân", 287; Tirmizî, "Tefsîr", 7) demekte, mahşerde ümmetinin affedilmesini isteyen Resûl-i Ekrem'e, "Sen onların senden sonra neler yaptıklarını bilmiyorsun" denileceği haber verilmekte (Buhârî, "Fiten", 1), ashaptan Osman b. Maz'ûn'a, "Allah'ın sana ikramda bulunacağına şehâdet ederim" diyen Ümmü'l-Alâ'ya Hz. Peygamber'in, "Ben Allah'ın elçisi olduğum halde ne muamele göreceğimi bilmiyorum" dediği (Buhârî, "Cenâ'iz", 3) bildirilmektedir.

Buhârî şârihlerinden Şemseddin el-Kirmânî Hz. Peygamber'in gayba dair haberlerini icmâlî ve tafsîlî olmak üzere ikiye ayırmakta, bunlardan tafsîlî olanların ancak vahiyle bilinebileceğini kaydetmektedir (*Şerhu'l-Buhârî*, VII, 55). Gayba ilişkin icmâlî haber tabiriyle Resûl-i Ekrem'in gelecek hakkında söylediği, genel hüküm bildiren sözleri kastedilmektedir. "Fitnelerin yaklaştığı, bunların toplumda deniz dalgaları gibi halka halka yayılacağı, bu tür sosyal huzursuzlukların bir defa zuhur ettikten sonra bir daha durmayacağı" gibi ifadeler bu kabildendir. Onun bu sözlerini, şahsî fetânet ve basîreti dolayısıyla müstakbel tehlikelere karşı ümmete yönelik nebevî uyarılar olarak kabul etmek gerekir. Nitekim sahâbîler, fitne olaylarının zuhurundan hemen sonra Hz. Peygamber'in bu konulardaki sözlerini daha iyi kavrayabildiklerini söylemişlerdir (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIII, 473-475). Son devir âlimlerinden M. Reşîd Rızâ da meleklerin varlığı, cennet, cehennem ve kıyamet gibi konularda verilen gaybî haberlerin vahye dayanan açık bilgiler, bunun dışındaki haberlerin ise naslardan istinbat edilmiş şahsî değerlendirmeler olduğu kanaatindedir (*Tefsîrü'l-menâr*, IX, 504-505).

Fiten ve melâhime dair bütün haberlerin icmâlî nitelikte olmadığı bilinmektedir. Bu haberlerin arasında belli kişi ve olaylarla ilgili tafsîlî bilgi verenler de bulunmaktadır. Bunlar öncelikle isnad sıhhati ve vahiy ürünü olup olmama açılarından ele alınıp incelenmeli, ardından da Kur'an, mütevâtir sünnet ve tarihî olaylara uyup uymadıkları kontrol edilmelidir (*Tecrid Tercemesi*, Mukaddime, I, 98-99). Kısaca ifade etmek gerekirse, Hz. Peygamber'e nisbet edilerek onun kendisinden sonra meydana gelecek bazı hadiseler hakkında tafsîlî bilgiler verdiğini bildiren bütün rivayetler ihtiyatla karşılanmalıdır. Nitekim ashabın bu tür olayların vukuundan önce herhangi bir tedbire başvurmaması da onların bu hadiseler hakkında bir ön bilgiye sahip bulunmadıklarını göstermektedir. Nuaym b. Hammâd'ın konuyla ilgili olarak kaydettiği bazı rivayetlerden ashabın bu tür konuları kendi aralarında dahi konuşmadıkları anlaşılmaktadır (*Kitâbü'l-Fiten*, s. 19).

Literatür. Dinî literatürde oldukça geniş bir yer işgal eden fiten ve melâhim haberleri bazı eserlerin ana bölüm veya alt başlıklarını teşkil ederken konuyu müstakil olarak inceleyen eserler de kaleme alınmıştır. Bu arada gaybı keşfetme vasıtası olarak ilm-i nücûmdan faydalanılabileceğini ileri sürenler cefr ile ilm-i nücûmu birleştirerek melâhim türünden bazı eserler yazmışlardır. Bundan dolayı genellikle hadis külliyatı içinde mütalaa edilen, bazan da tarihe dair eserlerde ele alınan özel anlamdaki fiten ve melâhim literatürü yanında, gelecekteki bir kısım hadisenin vukuuna ilişkin ön bilgiler vermek amacıyla ve daha çok ilm-i nücûm usullerinden, sayı ve harfler arasındaki münasebetlerden (vefk) hareket edilerek yazılmış "melhame" (melâhim) başlıklı eserler de mevcuttur. Nitekim Câhiz, ahkâm-ı nücûma dayalı olarak kaleme alınan ve yılın gelecek meteorolojik olayları hakkında tahminler ihtiva eden Hint kaynaklı eserlerin bulunduğunu belirtir (*DİA*, VII, 217). Milletlerin, devletlerin veya bütün İslâm dünyasının gelecekteki siyasî ve içtimaî mukadderatını açıkça veya rumuzlar yoluyla vukuundan önce bildiren bu eserler "Kitâbü'l-Ḥidsân" genel başlığı altında incelenmektedir (Ya'kūbî, II, 326; Taberî, *Târîh*, VII, 320, 422). Kitâb-ı Mukaddes'e göre Benî İsrâil peygamberlerinden ve kutsal kitap yazarlarından biri olan Dânyâl'a, müstakbel dünya saltanatlarının seyri hakkında kaleme alınmış bazı risâleler nisbet edilmektedir (Kohlberg, s. 142-143). Fuat Sezgin, Dânyâl'a nisbet edilen bu risâlelerle birlikte Büyük İskender'e ait olduğu ileri sürülen *Melḥametü's-San'a 'ale'l-kevâkibi's-seyyâreti's-seb'a*, Plotemaios'un Dânyâl'dan rivayet ettiği kaydedilen *Kitâbü'l-Melḥame* ve Hipokrat'a ait olduğu belirtilen *Melḥametü Dânyâl* adlı eserleri de zikretmektedir (*GAS*, VII, 43-46, 64, 212, 314-317).

İslâm tarihi boyunca özellikle çeşitli hânedanların geleceği konusunda yazılmış pek çok melâhim örneği vardır. İbn Haldûn, Hârûnürreşîd ile Me'mûn'un müneccimliği görevinde bulunan Ya'kūb b. İshak el-Kindî'nin, ilm-i nücûm hesaplarına dayanarak Abbâsî hilâfetinin mukadderatı konusunda kaleme aldığı bir melhamenin Moğol istilâsı sırasında kaybolduğunu bildirir (*Muḳaddime*, II, 834). Bu risâlenin, İbnü'n-Nedîm tarafından Kindî'ye nisbet edilen *el-İstidlâl bi'l-küsûfât 'ale'l-ḥavâdiṣ* (*el-Fihrist*, s. 318) adlı risâle ile aynı eser olması muhtemeldir (*DİA*, VII, 217). İbn Haldûn ayrıca İbn Mürâne, Hevşinî, İbn Sînâ, İbn Akb,

Bâcerbekî ve Dânyâlî gibi müelliflerin adlarını zikrederek bunların lugaz ve muammâya benzer tarzda yazdıkları manzum melhamelerden de bahseder (*Mukaddime*, II, 821 vd.). Bazı bio-bibliyografik eserlerde Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye, Osmanlı sultanlarının hükümranlık süreleri hakkında tahminlerin yer aldığı *eş-Şeceretü'n-nu'mâniyye fi'd-devleti'l-'Osmâniyye* adlı apokrif bir eser nisbet edilmektedir (Brockelmann, I, 799; *İA*, VIII, 547). Çeşitli kişiler tarafından şerhedilen bu eserin (*DİA*, VII, 218), Sadreddin Konevî'ye ait *el-Lem'atü'n-nûrâniyye fî halli müşkileti'n-nu'mâniyye* adlı şerhi önemlidir (Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 657). Gayb konusuyla ilgili bazı risâlelerini *Mefâtîhu'l-gayb* adıyla neşreden (Kahire 1907) Mısırlı âlim Ahmed Mûsâ ez-Zerkâvî, yeryüzünde meydana gelen olayların ilm-i nücûm usullerine göre önceden nasıl bilinebileceği konusunu işlediği beşinci risâlesine "el-Melâhim" adını vermiştir.

Hadis kitaplarında "fiten, melâhim, eşrâtü's-sâa, imâre, megāzî, menâkıb, sıfatü'l-kıyâme" gibi başlıklar altında bu tür haberlere yer verildiği bilinmektedir. Mustafa el-Adevî, çeşitli hadis kaynaklarında yer alan bu rivayetleri *es-Sahîhu'l-müsned min ehâdîsi'l-fiten ve'l-melâhim ve eşrâti's-sâ'a* başlığı altında bir araya getirerek neşretmiştir (Riyad 1991). Cezzâ' eş-Şemmerî de *el-Fiten fi'l-âsâr ve's-sünen* adlı eserinde (Küveyt 1985) aynı konuyu işlemektedir.

Fiten ve melâhim konusu İbn İshak, Vâkıdî, İbn Sa'd, Taberî ve İbn Kesîr gibi tarihçiler tarafından da bazı münferit olaylar veya başlıklar halinde ele alınmıştır. İslâm tarihine ve âhiret hallerine ayrılmış iki ayrı kitap şeklinde mütalaa edilebilecek olan *el-Bidâye ve'n-nihâye*'nin müellifi İbn Kesîr, eserinin ikinci kısmında Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde haber verilen kıyamet alâmetlerinden, kıyamet günü vuku bulacak olaylardan ve bütünüyle âhiret hayatından bahseder. Müellif bu eserinde, ele alınan bazı siyasî olayların Hz. Peygamber tarafından önceden haber verildiğini söyleyerek bu tür olayları hadislerle yorumlamaya çalışır. Muhtelif baskıları bulunan eserin ikinci kısmını oluşturan *en-Nihâye*, üç ayrı kişi tarafından tahkik edilerek farklı adlarla iki cilt halinde yayımlanmıştır (*DİA*, VI, 132). *en-Nihâye*'nin Ahmed Abdüşşâfî tarafından *en-Nihâye fi'l-fiten ve'l-melâhim* adıyla gerçekleştirilen yeni bir neşri yanında (Beyrut 1988) Yûsuf Ali Büdeyvî, eserin üçte birine tekabül eden fiten ve melâhim kısmını *el-Fiten ve'l-melâhim el-vâkı'atü fî âhiri'z-zamân* adıyla yayımlamıştır (Beyrut 1414/1993; ayrıca bk. **el-FİTEN ve'l-MELÂHİM**).

İslâm akaidinde iman-küfür sınırı, irade hürriyeti ve kader gibi önemli kelâm meselelerinin tartışma konusu haline getirilmesine tesir eden Cemel Vak'ası ve Sıffîn gibi olayların ele alındığı eserler de fiten ve melâhim literatürüne dahil edilmektedir. Kurtubî, kabir ve âhiret hayatı hakkında kaleme aldığı *Tezkiretü'l-Kurtubî*'sinde fiten ve melâhim konusuna oldukça geniş yer vermiştir (s. 523-712). Muhammed b. Abdülvehhâb *el-Mü'ellefât*'ının bir cildini "Ehâdîs fi'l-fiten ve'l-havâdis" başlığı ile bu konuya ayırmıştır (nşr. Muhammed Muhriz ve dğr., Riyad, ts.). Muhammed Bâkır el-Meclisî'nin Şiî-İmâmî rivayetlerin tamamını içine alacak şekilde hazırladığı *Bihârü'l-envâr*'ın XXVIII. cildi (Kitâbü'l-Fiten ve'l-mihen) aynı muhtevayı işlemektedir (Beyrut 1403/1983, 110 cilt halinde).

Fiten ve melâhim konusunda müstakil olarak kaleme alınan eserlere gelince bunlar arasında, Ca'fer es-Sâdık'a nisbet edilen ve *Melhame* adını taşıyan eser (British Museum, Or. nr. 5907); Ebû Ma'şer el-Belhî'nin *Kitâbü'l-Melâhim*'i (Şiraz Kitâbhâne-i Millî-i Fars, nr. 248/3); Hubeyş et-Tiflisî'nin Farsça *Usûlü'l-melâhim*'i (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2706); Nuaym b. Hammâd'ın ***el-Fiten ve'l-melâhim**** (nşr. Süheyl Zekkâr, Dımaşk 1991; Beyrut 1414/1993); İbn Tâvûs'un *el-Melâhim ve'l-fiten fî zuhûri'l-gā'ibi'l-muntazar* (Necef 1365, 1368, 1382/1963; Beyrut 1398, 1408/1988; eser *et-Teşrîf bi'l-minen ve't-ta'rîf bi'l-fiten* şeklinde de anılmaktadır; bk. Kohlberg, s. 60-61); Ebû Ubeyde Mâhir b. Sâlih Âl-i Mübârek'in *er-Risâle fi'l-fiten ve'l-melâhim ve eşrâti's-sâ'a* (Beyrut 1972); Hasan el-Mustafavî'nin *el-Hakā'ik fî târîhi'l-İslâm ve'l-fiten ve'l-ahdâs* (Kum 1410); Ahmed İzzeddin el-Beyânûnî'nin *el-Fiten* (Beyrut 1392/1972; 1406/1986) ve Hişâm Cuayt'ın *el-Fitne* (Beyrut 1993) adlı eserleri sayılabilir. Âgā Büzürg-i Tahrânî, Şiî literatüründe önemli bir yer tutan fiten ve melâhimle ilgili eserlerin geniş bir listesini vermektedir (*ez-Zerî'a*, XVI, 112-114; XXII, 187-190).

Fiten ve melâhimle ilgili olarak sadece adları bilinen bazı eserler de vardır. İbnü'n-Nedîm'in kaydettiği Abdân el-İsmâilî, Ebü'n-Nadr Muhammed b. Mes'ûd el-İyâşî ve İsmâil b. Mihrân'a ait *Kitâbü'l-Melâhim*'lerle (*el-Fihrist*, s. 240, 245, 279), Ebû İshak İsmâil b. Îsâ el-Attâr ve Osman b. Ebû Şeybe adlı müelliflere nisbet edilen *Kitâbü'l-Fiten*'ler (*a.e.*, s. 122, 285); Bağdatlı İsmâil Paşa'nın Ebû Abdullah Ca'fer b. Muhammed el-Kûfî'ye nisbet ettiği *Kitâbü'l-Fiten ve'l-melâhim* (*Îzâhu'l-meknûn*, II, 317), ayrıca Devrakî, Ali b. Hasan b. Faddâl, Muhammed b. Hasan es-Saffâr el-Kummî ve Ebü'l-Hasan Berzec el-Kûfî adlı müelliflere nisbet ettiği *Kitâbü'l-Melâhim*'ler de (*a.e.*, II, 336) bu gruba girer. İmâmiyye Şîası'nın ünlü bilgini İbn Şâzân en-Nîsâbûrî'ye *Kitâbü'l-Melâhim* adlı bir eser nisbet edilmektedir (Kays Âl-i Kays, III, 41; ayrıca bk. *Îzâhu'l-meknûn*, II, 336). Müsteşrik Kohlberg, Ebü'l-Hüseyin İbnü'l-Münâdî'nin bir *Kitâbü'l-Melâhim*'i bulunduğunu belirtir (*A Medieval Muslim Scholar at Work*, s. 245-246). Pek çok kaynakta, Endülüslü kıraat âlimi Ebû Amr ed-Dânî'nin *Kitâbü'l-Fiten ve'l-melâhim* (*el-Fiten ve mâ verede fîhâ* veya *es-Sünenü'l-vâride fi'l-fiten*) adıyla bir eseri yazdığı kaydedilmektedir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1445; Dânî, nâşirin mukaddimesi, s. H; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ'*, II, 776). Nuaym b. Hammâd'ın günümüze ulaşan *Kitâbü'l-Fiten ve'l-melâhim* adlı kitabını, *el-Melâhim ve'l-fiten fî zuhûri'l-gā'ibi'l-muntazar* adlı eserinde tanıtarak özetleyen İbn Tâvûs, aynı eserde Ebû Yahyâ Zekeriyyâ b. Yahyâ en-Nîsâbûrî ve Ebû Sâlih es-Süleylî (es-Selîlî [?]) b. Ahmed adlı müelliflere ait *Kitâbü'l-Fiten*'lerin de tanıtımını yapmıştır (s. 93-139, 141-165; ayrıca bk. Kohlberg, s. 169). Batı kaynaklarında Ebü'l-Alâ el-Hemedânî'nin *Kitâbü'l-Fiten* adlı bir eser kaleme aldığı kaydedilmektedir (Kohlberg, s. 168).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "ftn" md.; *Lisânü'l-'Arab*, "ftn", "lhm", "hrc" md.leri; *et-Ta'rîfât*, "ftn" md.; Fîrûzâbâdî, *el-Kāmûsü'l-muhît*, "ftn", "lhm" md.leri; İbn Fâris, *Mu'cemü mekāyîsi'l-luġa*, "ftn, lhm" md.leri; Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1156; *Tâcü'l-'arûs*, "ftn", "lhm", "hrc" md.leri; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, "lhm" md.; a.mlf., *el-Kâmil*, III, 503-511; *Kāmus Tercümesi*, "ftn", "lhm", "hrc" md.leri; M. F. Abdülbâkī, *el-Mu'cem*, "lhm" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "ftn" md.; a.mlf., *Miftâhu künûzi's-sünne*, "fiten" md.; Y. Kucman, *Kāmûsü 'İbrî-'Arabî*, "ftn", "lhm" md.leri; *el-Muvatta'*, "Kur'ân", 33; *Müsned*, I, 439, 448; III, 265, 342; IV, 182, 273, 294; V, 25, 278, 284, 389, 445; VI, 52, 97; Buhârî, "Fiten", 1, 4, 5, 6, 17, 23, 25, "Menâkıb", 25, "Cenâ'iz", 3; Müslim, "'İlim", 11, "Fiten", 1, 9-13, 17-19, 22-25, 26-28, 53-54, 56, 72-73, 130, "Zekât", 158-160, "Îmân", 287; İbn Mâce, "Fiten", 3, 10, 12, 14, 24, 25-26, 33; Ebû

Dâvûd, "Fiten", 1, 2, 3; Tirmizî, "Fiten", 24, 25, 27, 31, 32, 59, 60, "Menâkıb", 18, "Tefsîr", 7; Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ebsat* (nşr. M. Zâhid Kevserî, trc. Mustafa Öz, *İmam-ı Azamın Beş Eseri* içinde), İstanbul 1981, s. 44; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Teceddüd), s. 122, 240, 245, 279, 285, 318; İbn Sa'd, *et-Tabakāt*, V, 162; Câhiz, *el-ʿOsmâniyye* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1374/1955; Ya'kūbî, *Târîh*, II, 215, 326; İbn Kuteybe, *el-Maʿârif* (Ukkâşe), s. 362; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, I, 461-462; VI, 218; XIII, 473-475; XVI, 162, 196-197, 200, 235; a.mlf., *Târîh* (Ebü'l-Fazl), IV, 148; V, 48, 72, 384, 393, 482-495; VI, 142, 174, 581; VII, 320, 422; X, 28; Nuaym b. Hammâd, *Kitâbü'l-Fiten ve'l-melâhim* (nşr. Süheyl Zekkâr), Beyrut 1993, s. 18-19; Eş'arî, *Makālât* (Ritter), s. 451-452; Makdisî, *el-Bedʾ ve't-târîh*, II, 133, 165; Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb* (Abdülhamîd), III, 78-81; Dânî, *et-Teysîr* (nşr. O. Pretel), İstanbul 1930, nâşirin mukaddimesi, s. H; Hâkim, *Müstedrek*, III, 366; Gazzâlî, *İhyâʾ*, II, 437; Şehristânî, *el-Milel* (Kîlânî), I, 152; Kurtubî, *et-Tezkire* [baskı yeri ve tarihi yok], s. 523-712; Kazvînî, *Müfîdü'l-ʿulûm*, Beyrut 1985, s. 452; İbn Teymiyye, *Tefsîru sûreti'l-Kevser* (*Mecmûʿatü'r-resâʾili'l-münîriyye* içinde), Riyad, ts., I, 244; a.mlf., *Mecmûʿu fetâvâ*, IV, 77, 79; XIII, 255; a.mlf., *el-İstikāme* [baskı yeri ve yılı yok], II, 290-291; a.mlf., *Minhâcü's-sünne* (nşr. M. Reşâd Sâlim), Riyad 1986, VI, 259; Zehebî, *Aʿlâmü'n-nübelâʾ*, IV, 200; X, 600, 609; a.mlf., *Maʿrifetü'l-kurrâʾ* (nşr. Tayyar Altıkulaç), İstanbul 1995, II, 776; İbn Kesîr, *en-Nihâye* (Ebû Abye), I, 72; a.mlf., *el-Bidâye*, VI, 191; VII, 253, 285-290; İbn Haldûn, *Mukaddime*, II, 821 vd.; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* (Sa'd), XXVII, 4-5; a.mlf., *Lisânü'l-Mîzân*, Beyrut 1971, I, 13; a.mlf., *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 462; *Tecrid Tercemesi*, Mukaddime, I, 98-99; Makrîzî, *Kitâbü'l-Mukaffâ*, Beyrut 1991, V, 525, 543; Aynî, *ʿUmdetü'l-kārî*, Kahire 1392/1972, XIV, 113; Begavî, *Mesâbîhu's-sünne*, Beyrut 1987, III, 465; Süyûtî, *el-Haşâʾisü'l-kübrâ*, Kahire 1967, II, 233, 239; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, I, 79; Kirmânî, *Şerhu'l-Buhârî*, Beyrut 1981, VII, 55; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1445; Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-bâliga*, Kahire, ts., II, 877; Sıddîk Hasan Han, *Ebcedü'l-ʿulûm*, Beyrut 1978, II, 518-519; Ali el-Kārî, *el-Masnûʿ fî maʿrifeti'l-hadîsi'l-mevzûʿ*, Riyad 1984, s. 211-212, 221; a.mlf., *el-Esrârü'l-merfûʿa fi'l-ahbâri'l-mevzûʿa*, Beyrut 1971, s. 399; *Îzâhu'l-meknûn*, II, 317, 336; Azîmâbâdî, *ʿAvnü'l-maʿbûd*, XI, 407-408; İbn Tâvûs, *el-Melâhim ve'l-fiten fî zuhûri gāʾibi'l-muntazar*, Beyrut 1408/1988; Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-menâr*, IX, 504-507; Muhammed b. Abdülvehhâb, *el-Müʾellefât*, Riyad 1398; İsmail Hakkı İzmirli, *Siyer-i Celîle-i Nebeviyye*, İstanbul 1332, s. 138-154; Elmalılı, *Hak Dini*, II, 1090-1091; Ömer Rıza Doğrul, *Sadr-ı İslâm*, İstanbul 1928, VIII, 35-46; IX, 55-56; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 799; Dozy, *Supplément aux dictionnaires arabes*, Beyrut 1968, II, 530; Sezgin, *GAS*, VII, 43-46, 64, 212, 314-317; J. Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, Oxford 1975, s. 36-37; M. Bâkır el-Meclisî, *Bihârü'l-envâr*, Beyrut 1983, XXVIII, 37; M. Dervîş el-Hût, *Esne'l-metâlib fî ehâdîsi muhtelifi'l-merâtib*, Beyrut 1983, s. 372; Âgā Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zerîʿa ilâ teşânîfi'ş-Şîʿa*, Beyrut 1983, XVI, 112-114; XXII, 187-190; E. Sivan, *Radical Islam: Medieval Theology and Modern Politics*, London 1985, s. 90; Kays Âl-i Kays, *el-Îrâniyyûn*, III, 41; G. van Vloten, *Emevî Devrinde Arap Hakimiyeti* (trc. Mehmet S. Hatiboğlu), Ankara 1986, s. 65-70; Ahmed İzzeddin el-Beyânûnî, *el-Fiten*, Beyrut 1986, s. 7; Nâsırüddin el-Elbânî, *Żaʿîfü Süneni İbn Mâce*, Beyrut 1988, s. 318-336; Mâhir b. Sâlih, *er-Risâle fi'l-fiten ve'l-melâhim ve eşrâti's-sâʿa* [baskı yeri yok] 1989; Hasan Mustafavî, *el-Hakāʾik fî târîhi'l-İslâm ve'l-ahdâs*, Kum 1410; Ali Nemâzî, *Müstedrekü Sefîneti'l-bihâr*, Tahran 1404, VI, 192-201; İlyas Çelebi, *İslâm İnancında Gayp Problemi* (doktora tezi, 1991), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İSAM Ktp., nr. 11.538, tür.yer.; E. Kohlberg, *A Medieval Muslim Scholar at Work*, Leiden 1992, s. 60-61, 142-152, 168, 169, 245-246; Hişâm Cuayt, *el-Fitne*, Beyrut 1993; Abdulkader Tayob, "An Analytical Survey of al-Tabari's Exegesis of Cultural Symbolic Contruct of Fitna", *Approaches to the Qur'an*, London 1993, s. 158; Tâhâ Hüseyin, *el-Fitnetü'l-kübrâ*, Kahire, ts.; E. H. A. Juynboll, "The Date of the Great Fitna", *Arabica*, XX/2, Leiden 1973, s. 142-159; D. B. MacDonald, "Melâhim", *İA*, VII, 659-661; a.mlf., "Kıyâmet", *a.e.*, VI, 779; A. Ateş, "Muhyi-d-Din Arabî", *a.e.*, VIII, 547; Abdülkerim Özaydın, "el-Bidâye ve'n-nihâye", *DİA*, VI, 132; Metin Yurdagür, "Cefr", *a.e.*, VII, 217-218.

İLYAS ÇELEBİ

el-FİTEN ve'l-MELÂHİM

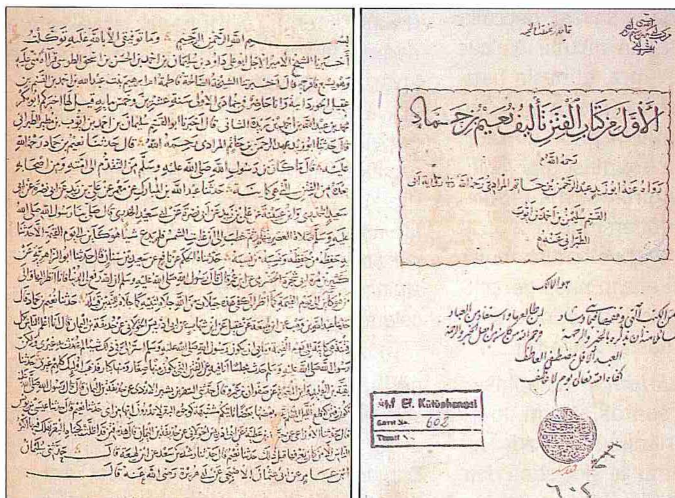
(الفتن و الملاحم)

Nuaym b. Hammâd'ın (ö. 228/843) fiten ve melâhime dair eseri.

Fiten ve melâhim*'le ilgili rivayetlerin herhangi bir değerlendirmeye tâbi tutulmadan bir araya getirildiği eser kendi alanında kaleme alınmış ilk kitap olup Nuaym'ın talebelerinden Abdurrahman b. Hâtim el-Murâdî tarafından rivayet edilmiştir. Eserde konular sistematik açıdan iyi sayılmayacak bir şekilde ve zaman zaman tekrarlanmak suretiyle işlenmiştir. Kitap on bölümden (cüz) meydana gelmektedir. Birinci bölümde Hz. Peygamber'den sonra meydana gelecek **fitne***lerle bunların tarihleri; ikinci bölümde fitne anında yapılması gereken şeyler, bazı sahâbîlerin gördükleri fitnelerden sonra duydukları pişmanlık, halifelik ve halifeler; üçüncü bölümde Emevîler ve Abbâsîler dönemindeki fitneler, Abdullah b. Zübeyr fitnesi ve bunların mücadelesi; dördüncü bölümde Şam'da meydana gelecek olaylara dair haberler; beşinci bölümde Mehdî'nin ismi, nesebi, özellikleri, ortaya çıkışı ve ömrü; altıncı bölümde İstanbul'un fethi; yedinci ve sekizinci bölümlerde deccâl, Hz. Îsâ, Ye'cûc ve Me'cûc; dokuzuncu ve onuncu bölümlerde dâbbetü'l-arz ve diğer bazı kıyamet alâmetleriyle Habeşliler ve özellikle Türkler hakkındaki olumsuz rivayetler zikredilmektedir.

Eser, ihtiva ettiği rivayetler bakımından bir hadis kitabı olmaktan çok bir tarih kitabı mahiyeti taşımaktadır. Nitekim bazı muhaddislerin Nuaym b. Hammâd hakkındaki değerlendirmeleri de bunu doğrular niteliktedir. Ebû Arûbe, Nuaym'ın durumunun "biraz karanlık" olduğunu söylemekte, Nesâî de onun rivayetlerinin hüccet kabul edilemeyeceğini bildirmektedir. Zehebî, Nuaym'ın bir "ilim deryası" olduğunu kabul etmekle birlikte rivayetlerini benimseyemediğini belirtmekte ve eserinde pek çok münker ve kabul edilmesi imkânsız rivayet bulunduğunu kaydetmektedir (*Aʿlâmü'n-nübelâʾ*, X, 600, 609). Kurtubalı muhaddis Mesleme b. Kāsım da bu görüşe katılmaktadır (İbn Hacer, X, 462).

el-Fiten ve'l-melâhim'de Hz. Peygamber'e nisbet edilen rivayetlerin sayısı pek az olup gayb ile ilgili konularda bile sahâbe ve tâbiînin görüşleri nakledilmiştir (s. 169-171, 185). Nitekim Abbâsî dö-

Nuaym b. Hammâd'ın *el-Fiten ve'l-melâhim* adlı eserinin unvan sayfası ile ilk sayfası (Âtıf Efendi Ktp., nr. 602)